

***Unitats de xoc*, de Pere Calders. El testimoni de la guerra arran d'humanitat**

Carme Gregori Soldevila
Universitat de València

1. La producció literària de Pere Calders durant la Guerra Civil

A més de la literatura de tema mexicà, lligada a l'exili, hi ha un altre apartat de l'obra caldersiana que apareix directament vinculat amb l'experiència vital de l'escriptor, el de les obres que prenen la Guerra Civil, viscuda per Calders com a soldat, com a motiu d'inspiració o font de la història. Hi pertanyen, publicats durant la guerra, a més dels dibuixos, apareguts sobretot a *L'Esquella de la Torratxa*, la crònica o dietari de campanya *Unitats de xoc* i els contes "Les mines de Terol", "La noblesa del Gran Joc" i "La clara consciència"; també cal comptar-hi les novel·les *La cèl·lula*, presentada al Premi Crexells de 1937, l'original de la qual es dona per desaparegut i *Gaeli i l'home déu*, presentada, igualment sense èxit al Crexells de 1938 i inèdita fins el 1986. En alguns contes posteriors, es narra una guerra de caràcter abstracte, sense cap detall que la relacione amb els fets històrics de 1936-1939, com, per exemple, a "Fet d'armes", "El batalló perdut" o "Tot queda a casa".

Durant el període bèl·lic, Calders compagina aquesta producció estretament lligada a les circumstàncies del context d'escriptura amb la publicació d'altres textos exempts per complet de qualsevol referència a la realitat del moment: "Les mans del taumaturg", "El geni magiar", "L'any de la meva gràcia", "La maleta marinera", "El teatre Caramar" i "El monument a Sonilles". Els cinc primers van ser recollits, posteriorment, a *Cròniques de la veritat oculta* (1955), mentre que el darrer, amb el títol "Reportatge del monument de Sonilles", va ser incorporat a *Gent de l'alta vall* (1957). La literatura estrictament de guerra, per contra, va quedar arraconada per voluntat de l'autor de forma definitiva o per més temps del que imposaven les restriccions a la llibertat d'edició: "Les mines de Terol", mai no recopilat en volum, va quedar exclòs de l'*Obra Completa*; "La noblesa del Gran Joc", eliminat per la censura de la primera edició de les *Cròniques de la veritat oculta*, no hi va ser restituït posteriorment ni tampoc no va veure la llum en cap altre recull; *Unitats de xoc* va ser reeditat en 1983 i *Gaeli i l'home déu* editada en 1986. Únicament "La clara consciència", que només recorda la situació de guerra per la referència als bombardeigs de la ciutat però desenvolupa un argument perfectament llegible al marge d'aquestes coordenades, es va integrar en *Cròniques de la veritat oculta*. L'oblit durant tant de temps d'aquest capítol de l'obra caldersiana s'ha de posar en relació amb l'escàs entusiasme posat per l'autor en la seua recuperació. En 1979, per exemple, declarava a Josep Faulí: "Era un moment en què no es podia dir tot el que es volia, i això no m'agrada. Per això, si algú em proposés de reeditar *Unitats de xoc*, no m'hi oposaria, però no faria cap pas per iniciativa meua per tal que aquest llibre fos reeditat" (Faulí, 15). I, en la nota introduïda en la reedició d'*Unitats de xoc*, "Quaranta-cinc anys després", tornarà a insistir en la vigència de la censura en el moment de l'edició original de l'obra i recordarà que "en més d'una ocasió, m'he resistit a la reedició d'aquest llibre" (Calders 1983, 167).

2. Pere Calders contra la literatura testimonial

Pere Calders va mantenir sempre una considerable reserva davant una concepció testimonial de la literatura, tan allunyada del "buscar altres noms a les coses" que, per a ell, era la literatura (Gregori 2006, 55-76). Tant a l'exili, sobretot en molts dels articles dels *Fascicles literaris* (1958-1959) -una publicació editada a Mèxic íntegrament pel mateix Calders-, com en la ben coneguda sèrie d'articles "L'exploració d'illes

conegudes”, apareguda a *Serra d’Or* (1966) en resposta a *La literatura de postguerra* (1966), de Joaquim Molas, va argumentar en detriment de la literatura realista i testimonial que, primer, defensaven sectors diversos de la cultura catalana i, ja en els anys seixanta, va centrar bona part del programa crític del Realisme històric patrocinat per Josep M. Castellet i Joaquim Molas. A l’exigència de testimoniatge de les experiències viscudes de guerra i d’exili, reclamada des d’un posicionament que concep el compromís de l’escriptor com un revulsiu polític destinat a salvar la memòria, a crear consciència col·lectiva i a lluitar contra el règim opressor amb la literatura com a arma, Calders hi oposarà la independència creativa de l’artista, al marge d’interferències extraliteràries, i resumirà la refutació de l’argumentari a favor de la literatura realista, testimonial i històrica amb una expressió que sintetitza la poètica caldersiana: “aquest llarg monòleg que m’ha suscitat Joaquim Molas volia desembocar aquí: reclamar una total llibertat per al somni” (Calders 1966, 46).

Ja en 1943, en l’article “Defensa de l’escriptor”, publicat a *Quaderns de l’exili*, Calders es mostrava contrari a l’estratègia resistencial de l’exili que demanava un servei a la literatura a través de la producció d’obres centrades en les vivències de la guerra passada. Sense negar el compromís de l’home de lletres, Calders hi defensa que l’escriptor ha de servir la causa del seu poble fent literatura, sense sobreposar-hi valors predeterminats. Amb aquesta postura, Calders s’enfronta amb l’ideari defensat per la revista, enfrontament que es materialitzarà en una “guerra literària” i que servirà d’estímul per als articles dels *Fascicles literaris* en què deixarà constància dels raonaments que sostenen el seu punt de vista. Calders hi critica que el testimoni i el realisme s’entenguen com el reflex dels aspectes més sòrdids i miserables de la realitat viscuda i hi denuncia que s’ha oblidat que “en l’home són tan reals la il·lusió i la fantasia com el dolor i l’angoixa” (Calders 1958, 2). La més radical de les seues reserves contra la literatura testimonial rau en “una mena de pudor del propi sofriment” (Calders 1959, 52) que aconsella defugir el relat literari de les dramàtiques experiències viscudes. A favor seu adduïa l’exemple de Cervantes, el qual, com a creador, va optar per escriure el Quixot “en comptes de servir la crònica fidel i detallada de la batalla de Lepant” (Calders 1959, 53). D’altra banda, l’autor es mostra convençut que el compromís exigible a l’escriptor resultarà més efectiu si es desenvolupa en un espai d’actuació cívica que si es redueix als beneficis que es puguin desprendre de la pràctica de la literatura testimonial. Calders es mostra contrari, doncs, a una concepció de la literatura que subordine la “creació” que li és pròpia a l’objectiu de *registrar* o *donar fe*, que seria la finalitat del periodisme. Igualment, en l’argumentari desplegat per a desmuntar les bondats de la literatura testimonial i realista, recorda que l’existència de la censura inhabilita l’autenticitat del testimoni.

De retorn a Catalunya, en el primer article publicat a *Serra d’Or*, “La tristesa com a estil”, reprendrà les idees exposades als *Fascicles literaris* i, en relació a la literatura testimonial, continuarà defensant-hi el “pudor del propi sofriment”:

I quan l’escriptor esdevé víctima o testimoni directe? Poden passar dues coses: que se senti cridat a donar-nos el document de la seva tristesa veritable o que consideri un deure de parlar d’altres coses, amb l’altruisme desesperat d’un fals optimisme. Això darrer no ha d’ésser, necessàriament, per ganes de no comprometre’s. Pot obeir a una mena de pudor, al mateix sentiment que ens priva de parlar de les nostres malalties al primer conegut que ens atura pel carrer. És clar que totes dues posicions poden donar obres interessants i, de fet, les donen. Si m’inclino a fer la defensa dels qui sofreixen sense queixar-se tant, és perquè aquests passen per un mal moment, perquè llur veu baixa també mereix d’ésser escoltada. El fet d’expressar el sofriment amb planys i esgarips

no vol pas dir que se sofreixi més, sinó que no se sap tant de sofrir. (Calders 1963, 36).

En “L’exploració d’illes conegudes”, Calders continua reivindicant que l’obra literària només ha d’obeir els imperatius estètics, amb independència de qualsevol altra servitud extraliterària. I, de nou, des d’una elegància d’arrel carneriana que aposta per evitar les estridències de caire sentimental i per passar pel sedàs de la tendresa i de l’humor els aspectes més agres de l’existència humana, es manifesta contra un realisme que es fixa obstinadament en la misèria de la realitat amb una intenció de denúncia.

La desconfiança caldersiana en les virtuts del testimoni i del document realista en literatura se’ns apareixen, doncs, com una convicció ferma i mantinguda al llarg dels anys. Tot i això, *Unitats de xoc*, crònica basada en l’experiència de l’autor com a soldat, ha passat a la història de la literatura catalana com una de les aportacions més reeixides a la literatura de guerra generada per la Guerra Civil, tant en la recepció immediata com en el balanç crític posterior. Segurament, la causa principal del reconeixement que ha merescut la crònica escrita per Calders cal cercar-la en la sàvia i equilibrada combinació entre l’innegable valor testimonial i l’inconfusible accent caldersià que li permetia mantenir-se fidel a si mateix a pesar de les exigències del gènere i de l’hora.

3. El testimoni literari com a arma de combat

El context bèl·lic instaura unes exigències de compromís als intel·lectuals que condicionen l’orientació, els temes i els gèneres de les obres literàries.¹ Les circumstàncies històriques demanen a l’escriptor que participe amb el seu testimoni dels esdeveniments viscuts, com una forma de sumar esforços a la causa col·lectiva en defensa de la República i de la cultura catalana amenaçada. Les crides i els manifestos en aquest sentit són continus com, per exemple, en l’editorial de presentació de la revista *Meridià*, en el qual s’afirma la voluntat d’incorporar activament els intel·lectuals a la lluita antifeixista perquè, tot i reconèixer que estan del costat de la causa, “no participen amb intensa activitat en la gran lluita” (*Meridià*, 1). També des de les pàgines de *Meridià*, en un manifest titulat “Als intel·lectuals de Catalunya”, un grup d’escriptors, periodistes i artistes, entre els quals trobem Calders, s’adreçava des del front als intel·lectuals no mobilitzats per a reclamar-los la implicació en la defensa i la transmissió dels valors que estan en joc i en el reforç de la moral de la societat civil: “us demanem que aixequem amb el vostre accent, amb la vostra ploma, amb el vostre art, i amb el vostre prestigi, l’esperit totalitari del poble, fent-lo una sola flama d’emoció que sigui el guia i l’escalf dels nostres soldats de la victòria” (Estivill et al., 2).

L’objectiu testimonial i la intenció documental decanten la producció cap a un ventall de gèneres breus en prosa, majoritàriament no ficticials, com apunta Maria Campillo:

aquesta “literatura de l’experiència” va de l’apunt impressionista o la meditació reflexiva (característic, per exemple, de les cròniques de l’escriptor Josep Sol per a *Meridià*) al reportatge dels corresponsals dels diaris (els de Joaquim Grau per a *La Publicitat* o els de J. Morera Falcó per a *Treball*); de l’escena viscuda i de la descripció episòdica d’ambients o tipus al dietari de campanya; de la simple “anècdota bèl·lica”, despullada de tota intenció literària i, a voltes, pròxima a l’acudit, a formes narratives que, per la seva concepció i procediment, s’aproximen al conte (Campillo 2011, 258-259).

¹ Per a una anàlisi en profunditat de tot el que gira a l’entorn del compromís dels escriptors durant la Guerra Civil, hom pot consultar l’estudi de Maria Campillo (1994).

En termes generals, hom posa l'èmfasi en la *veritat* de la matèria narrativa, en la implicació personal de l'autor en els fets relatats o en les reflexions que se'n desprenen: els escriptors, des del front o des de la rereguarda, es desdoblen en combatents i els soldats esdevenen escriptors que protagonitzen les històries que cal contar i aquesta circumstància els n'atorga l'autoritat necessària. Des de diverses plataformes s'anima el conreu d'aquests testimonis i se'n promou la difusió; la revista *Amic*, subtitulada *Publicació quinzenal per a l'esplai del soldat català de l'Exèrcit de la República*, n'és un bon exemple. En primer lloc, perquè, des del primer número, de gener de 1938, insereix en les seues pàgines una crida a la participació adreçada al "Soldat català de l'Exèrcit de la República": "envia'ns narracions d'episodis bèl·lics que hagi viscut, o anècdotes que t'hagin ocorregut, a tu o als teus companys, o simplement coses d'imaginació", en la qual es pot apreciar la preponderància que assoleixen les modalitats viscudes en relació als relats de ficció. I, en segon lloc, perquè *Amic* convoca, també en el primer número, un concurs literari "al qual podran concórrer exclusivament els soldats que lluiten als Fronts de la llibertat" que inclou tres premis, amb els corresponents accèssits: un "a la millor narració d'un fet bèl·lic de l'Exèrcit republicà, preferentment viscut pel narrador", un "a la millor anècdota de guerra, preferentment contada per un dels seus protagonistes" i un tercer "a la millor poesia de tema de guerra"² (*Amic*, 3).

Per totes bandes s'escampa el convenciment que la millor literatura que generarà la guerra eixirà de les anotacions fetes pels mateixos soldats. Des de *Meridià*, Antoni Fuster Valldeperes afirmava que els poetes i novel·listes de la guerra, esperats amb impaciència, sorgirien "segurament, del cor de les trinxeres" (A.F.V., 3); Rafael Tasis contribuïa a subratllar la vàlua de l'experiència directa com a valor literari quan considerava que les futures novel·les de la guerra "no podran mai superar en força d'evocació aquestes simples anotacions de la vida d'un soldat, testimoni i alhora actor meravellat del drama més transcendental de la nostra època" (Tasis 1938a, 6); Agustí Esclasans, per al qual la millor literatura de guerra només es podria produir des de la distància temporal que en facilitaria la perspectiva, afegia que "és molt possible que el gran glossador d'aquesta hora heroica, en prosa o en vers, sigui algun soldat nostre, que ara es bat als fronts, potser semi-analfabet, i que en un simple dietari de guerra ens donarà la realització veritablement 'èpica' d'aquests moments" (Esclasans, 7); i Osvald Cardona resumeix el sentir general quan conclou que "prou s'ha afirmat que la millor literatura catalana sobre la guerra són les cròniques" (Cardona, 6).

Avel·lí Artís precisava la principal de les funcions reservades per als dietaris de campanya en un futur: erigir l'anecdota en "monument d'exemplaritat humana". I afegia que els episodis, el sentit dels quals es perdia en la immediatesa de les vivències, adquiriria amb el pas del temps el sentit i el valor que encara no es podia percebre:

(el conjunt), vist en perspectiva, en les vetlles reposades dels temps de pau, faria conèixer al món el fons secret de la nostra ànima a través d'una mena d'enorme lliçó de coses que des del punt de mira literari tindrien un interès que sobrepassaria de molt tot allò que pugui brollar de la imaginació més dotada (Artís, 2).

També Rafael Tasis, entre altres veus, veia en els dietaris de campanya els materials a partir dels quals es bastirien les futures ficcions sobre la guerra. A partir del que

² En el número 3, la revista publicava una nota en la qual es feia ressò del "gran èxit del nostre concurs" i de les "nombrosíssimes cartes amb originals" rebudes.

representava la crònica publicada per Calders, Tasis vaticinava que “Ell [el llibre de Calders] i d’altres que com ell siguin un pur document sense intenció literària però verídics i amarats d’aquest valor d’humanitat que anima la prosa de Pere Calders, seran la pedrera inexaurible de la qual demà es [sic] novel·listes trauran les seves novel·les de guerra” (Tasis 1938a, 6).

Els continus requeriments que instaven els escriptors a aixecar acta de les extraordinàries experiències de la vida col·lectiva i a unir les seues obres a la batalla antifeixista van anar acompanyats del debat sobre la conveniència o no de fer una literatura de guerra i sobre les limitacions i els impediments amb què s’enfrontava el testimoni literari. Maria Campillo (1982, 17) destria tres posicions en les quals es divideix la discussió: “Els que dubten de la possibilitat d’improvisar una literatura de guerra de qualitat suficient, els que creuen que s’han de defensar els valors universals de la cultura per damunt dels circumstanciables” i “els que volen un canvi absolut dels conceptes culturals vigents a favor d’una cultura de classe”. Entre els segons, cal incloure els qui defensen la llibertat creativa de l’escriptor com a valor inqüestionable però també creuen que és positiu tractar literàriament la realitat històrica que estan vivint.

Entre els primers, trobem Agustí Esclasans o Carme Montoriol; la segona posició és defensada per escriptors de referència com Carles Riba o Joan Oliver i és també el punt de vista adoptat per Calders en l’article publicat a *Quaderns de l’exili* en 1943, esmentat més amunt, on argumenta que el món artístic de l’escriptor “està tan ple de riqueses que totes les inquietuds hi tenen cabuda, pot servir de marc als combats més nobles, i conté, ell tot sol i sense afegits, una bella manera de servir la pàtria” (Calders 1943, i). En el tercer grup, entrarien les reivindicacions en favor d’una cultura revolucionària fetes, entre altres, per A. G. Gilabert (Campillo 1982, 18-33).

4. Escripura i recepció d’*Unitats de xoc*

Unitats de xoc és un llibre d’encàrrec, dut a terme per l’autor amb una finalitat prioritàriament econòmica. La Institució de les Lletres Catalanes recull en acta l’acord de concedir la petició de subvenció demanada per l’Agrupació d’Escriptors Catalans per a Calders amb l’encàrrec d’una crònica de les seues experiències com a soldat: “El ple, de conformitat amb l’informe de la Secció d’Edicions, acorda encarregar a l’escriptor Pere Calders la redacció d’unes notes al marge de la seva vida militar pel qual treball li seran abonades sis-centes pessetes a percebre en dues vegades” (Pons, 126). En una acta posterior de la mateixa ILC, en què s’acorda idèntica mesura per a d’altres escriptors – “a semblança del que s’ha fet amb l’escriptor Pere Calders” –, les característiques del treball encarregat es perfilen de manera més detallada: “Han de ser simples dietaris de campanya, testimonis vivents de la vida al front, coses vistes o recollides escrites amb simplicitat i sinceritat absoluta i sense intenció de novel·lar-les” (Campillo 1994, 319). Es tracta, doncs, de documents que, explícitament, han de defugir tant la ficció com l’elaboració literària, entesa aquesta com a artifici, i que han de respondre als criteris prioritars d’autenticitat, veritat i percepció directa i immediata, que són els trets propis dels gèneres testimonials no fictivals (Campillo 2011, 258). La crònica de Calders va ser l’únic títol publicat a la col·lecció “Documents de guerra”, concebuda per la ILC per a la promoció de la literatura de guerra, i en la qual projectava editar els dietaris encarregats a diversos escriptors (Campillo 1994, 319), una circumstància que contribuirà a destacar la importància d’*Unitats de xoc* com a exponent del gènere.

Molts anys més tard, l’autor no reconeixia altre estímul que la remuneració econòmica per a l’escripura d’una mena de llibre que s’adequava poc als seus interessos literaris:

Aleshores, com que era casat i tenia un fill i com que el sou de soldat no arribava per a res, la Institució de les Lletres Catalanes, que presidia Josep Pous i Pagès, em va voler ajudar i em va dir que fes un llibre de les impressions de la guerra i de la vida militar. Per a ser sincer, el motiu d'haver fet el llibre és aquest (Coca, 37).

També “Les mines de Terol”, l'altra aportació caldersiana a la literatura de guerra que s'aproxima al registre de la crònica, sembla respondre a idèntica motivació: el conte va guanyar el primer premi, en la modalitat de “narració d'un fet bèl·lic de l'Exèrcit republicà, preferentment viscut pel narrador”, del concurs de la revista *Amic*, premi dotat amb 500 pessetes.³

La resta de la producció caldersiana d'aquests anys, quan incorpora la guerra a la història narrada, ho fa més com a escenari o com a context que no pas com a centre de la narració. La crònica de la realitat no sembla formar part, doncs, dels objectius literaris de l'escriptor; potser perquè, com posa en boca d'un dels personatges de *Gaeli i l'home déu*, Calders creu en la necessària elaboració literària de la realitat per a construir una història interessant, fins i tot quan es tracta de literatura autobiogràfica:

— Llàstima que acabi així, aquesta història! —digué—. Si mai escriviu les vostres memòries, en parlar de l'episodi del talismà us haureu d'inventar un final més ambiciós. Si el disposeu així, la vostra vida perdrà interès. (Calders 1988, 198).

A pesar de la gènesi, forçada per les circumstàncies, la recepció d'*Unitats de xoc* va celebrar sense discussió els encerts de l'obra; a *L'Esquella de la Torratxa*, s'hi referien amb la característica ironia: “és esfereïdora aquesta unanimitat dels elogis, que no s'ha vist enterbolida ni per la més clandestina murmuració, sobre *Unitats de xoc*” (Camarada Redacció, 588). En un registre més seriós, Osvald Cardona es feia ressò tant de l'aprovació generalitzada com de la notable atenció crítica que havia merescut el llibre: “Fins ara són força els que se n'han ocupat i tots li han estat elogiosos” (Cardona, 7). Rafael Tasis titulava la ressenya que li dedicava a la *Revista de Catalunya* amb una valoració inicial ben explícita: “Un bon llibre de guerra”⁴ (Tasis 1938b, 630); Josep M. Francés, des de *La Humanitat*, també en destacava la qualitat i tornava a vincular l'obra amb el gènere: “un llibre seriós, que fa pensar, que fa sentir i que és qualificable entre el bo i millor que hagi donat l'anomenada ‘literatura de guerra’” (Francés, 4); i, des de *Meridià*, Xavier Benguerel i Josep Lleonart se sumaven al grup de comentaristes que deixaven constància dels mèrits de la crònica caldersiana: “*Unitats de xoc* ha estat reputat el nostre millor llibre de la guerra” (Benguerel, 1), “És un gran llibre de la guerra que fa estimar més la pau” (Lleonart, 6). L'alta consideració literària d'*Unitats de xoc* s'ha consolidat en els estudis posteriors, tant en el camp literari com en el periodístic. Maria Campillo presenta el llibre com “un relat que, ja en el seu moment, és considerat un model i la forma d'escriptura més plausible sobre la guerra durant la guerra” (Campillo 2011, 259), mentre que Josep M. Casasús l'inclou en el grup d'obres que porten a terme la “desclosa del reportatge novel·lat” (Casasús, 39), un factor d'indubtable modernització de la literatura catalana, i Josep M. Figueres en destaca la qualitat indiscutible: “Periodistes i escriptors, com Calders amb *Unitats de xoc* i Tísner amb *556 brigada mixta*, ofereixen unes obres exemplars d'escriptura, tant des del punt

³ El veredictes es va anunciar en el número 6-7 de la revista, d'abril de 1938, en el qual es publicaven els textos guanyadors dels premis i accèssits.

⁴ I, en l'article “Literatura de guerra” (Tasis 1938a) hi insistia: “El llibre de Pere Calders és, per ara, la millor representació de la literatura catalana de guerra”.

de vista literari com des del periodístic. Són, al nostre parer, espectaculars i de la millor prosa de guerra europea” (Figueres, 43).

5. El testimoni caldersià de la guerra a *Unitats de xoc*.

Hi ha dos trets que singularitzen *Unitats de xoc* dins la literatura de guerra: d’una banda, el fet que el pacte autobiogràfic, el valor documental i el realisme propis del dietari de campanya es combinen amb l’inconfusible estil caldersià; i, de l’altra, la universalitat d’un testimoni que transcendeix les circumstàncies i els detalls de la guerra que reflecteix per a assolir un valor moral atemporal (Esteve, 642).

Carles Riba, en l’exemplar prefaci que encapçalava la primera edició d’*Unitats de xoc*, ja assenyalava la peculiar forma que revestia el testimoni caldersià, en oposició als relats de guerra consagrats per la tradició, i el presentava com a modèlic dins d’una tipologia del gènere que subratllava l’encert de l’enfocament caldersià per contrast:

Hi ha, en la literatura de guerra, textos de tota mena: dioràmics, truculents, sectaris, espantosament predicadors, egoistes a força d’abrandada participació o d’afectada indiferència. Però el veritable, el profund sentit històric, diríem que més aviat és en llibres com el de Pere Calders: el testimoni d’un home que sent el seu destí individual de sobte endut per esdeveniments que no li són commensurables, i ho accepta, amb l’única condició -però ho és tot!- de mantenir la plenitud humana en el seu nivell més alt i pur (Riba, 12).

Més que els aspectes descriptius o que la inevitable segregació d’ideologia en defensa de la causa per la qual hom combat –facetes també presents a l’obra–, la crònica caldersiana es caracteritza per la reflexió d’ordre moral. Els moviments del front, la legitimitat de la República, la crítica política i les pròpies peripècies funcionen com a anècdotes que donen peu a les meditacions de l’autor, amb les quals la crònica assoleix una dimensió humana que ajuda a dotar de sentit una experiència eminentment deshumanitzadora, la de la pèrdua del destí individual, arrossegat per uns esdeveniments col·lectius impossibles de controlar però dels quals tampoc no és moralment possible desentendre-se’n:

m’adono de l’esvoranc que la guerra ha obert davant meu. Em trobo en una vall de Tales, on mai no hauria vingut si no fos la guerra, i vesteixo un uniforme amb el qual no em lligava cap de les meves esperances. Faig una feina estranya amb les eines que em són familiars i m’adono que hom ha trobat la manera de donar al meu ofici un rendiment bèl·lic. I el més notable és que em trobo bé en aquest indret, que aquesta feina m’apassiona, i jo, que hauria de plorar de ràbia perquè no sé quan podré tornar al lloc on es troben tots els meus afectes, ni sé quan podré reprendre el fil de les meves il·lusions, segueixo amb interès l’activitat a la qual estic incorporat, i em fa l’efecte que, si no fes precisament el que estic fent, mai més no podria fer escoltar la meva opinió, ni tindria dret a abraçar la meva dona, ni seria lícit que eduqués el meu fill (Calders 1983, 75-76).

Tampoc no és aliena a la voluntat de proveir la crònica d’una perspectiva moral l’adopció d’un model d’enunciació en el qual domina la primera persona del plural com a veu narrativa, amb emergències intermitents d’un jo individualitzat. El “nosaltres” dominant designa l’escriptor, ja que el dietari proposa un pacte autobiogràfic, i els quatre companys carrabiners amb els quals comparteix les experiències, però serveix igualment com a veu adient per a adoptar el punt de vista del soldat català, com es fa explícit en multitud d’ocasions, una condició que atorga a la crònica caldersiana una aparença de manifestació col·lectiva, amb els contorns del jo personal emmascarats.

Diluir la pròpia veu en un nosaltres inclusiu i representatiu és també una forma d'evitar una focalització excessiva en el propi jo. Tasis posava en relació l'estímul dels valors humans per a l'adopció d'un anonim que li permetia reflectir la tragèdia col·lectiva: "és partint de les realitats humanes elementals que troba en el seu esperit que aconsegueix evadir-se de la preocupació del "jo"; de submergir-se, com a protagonista anònim i sempre conscient, en el gran drama que es representa al seu voltat" (Tasis 1938b, 630). A més, Calders minimitza el valor substancial del grup de carrabiners protagonista de la crònica:

Hi ha una voluntat de *rebaixar* la importància de la seua vivència: sobretot en relació amb el patiment o les necessitats, en comparació amb la dels soldats "de veritat", aquells que estan al front, exposats en primera línia. El protagonisme és dels altres, en sintonia amb un sentit de la col·lectivitat i d'absoluta modèstia (Esteve, 638).

5.1. L'humor com a defensa

El testimoni de la crònica de guerra, a pesar del pacte autobiogràfic i de la gravetat de la matèria que li és pròpia, s'integra sense desentonar en el corpus literari global de l'escriptor i participa del filtre irònic i humorístic que Calders interposa en la percepció de la realitat. L'humor i la ironia tenen una funció substancial en l'elaboració del testimoni i no com a mera relaxació transitòria de la tensió narrativa. Així es va entendre en el moment de la publicació de l'obra, immersos en el context bèl·lic: Carles Riba assenyalava que el llibre era "intens i greu, per bé que no sense humor" (Riba, 9); *L'Esquella de la Torratxa*, publicació satírica on havia col·laborat Calders, reivindicava "la supremacia humorística de la seva ameníssima prosa, per sobre de totes les qualitats que han elogiat aquells que l'han llegit" (Camarada Redacció, 589); i altres crítics, com Tasis (1938b, 631) o Lleonart (6) advertien igualment de la presència característica de la ironia. Fins i tot Osvald Cardona, qui hi apreciava un gir en l'orientació literària de l'autor, lligat a l'abandonament de la fantasia en favor de la realitat, considerava no obstant que s'hi mantenia l'humor característic: "l'humor que traspua per totes les ratlles, que veiem relacionada amb l'obra anterior del mateix autor" (Cardona, 6).

Des d'una actitud ètica que entén el compromís amb la causa republicana i la seua defensa armada com una lluita en la qual allò que hi ha en joc, en últim terme, és la dignitat dels individus i dels pobles, un posicionament que concorda amb l'actitud general mantinguda pels intel·lectuals catalans (Campillo 1994), Calders adopta l'humor i la ironia com un mecanisme del tarannà nacional que funciona com a defensa psicològica davant l'adversitat:

Quan convé, en el moment precís que van per acabar-se les nostres reserves d'optimisme, trobem la manera de posar al descobert el caire divertit de cada situació, i sempre acabem fent-nos els grans tips de riure. Sort hem tingut d'això, i sort en tenen tots els catalans que fan la guerra fora de Catalunya; pertot arreu del front on hem trobat germans de raça, hem vist el mateix tarannà i la mateixa aptitud per a superar la desesma (Calders 1983, 145-146).

En el postfaci publicat en la reedició del llibre, l'escriptor advertia que "El lector no hi trobarà episodis bèl·lics d'aquells que poden servir per a pel·lícules guerrerres de gran espectacle" (Calders 1983, 167). El que hi trobarà, per contra, és una visió de la guerra a ran d'humanitat, en què l'humor funciona com a mesura de precaució contra els perills de la grandiloqüència èpica i l'antiheroisme fa evident la proporció humana. El protagonisme de la crònica no correspon a la "imatge romàntica i guerrera" del –per

utilitzar l'exemple que fa servir Calders mateix– “dinamiter antitanquista” (Torres, 29).⁵ El Calders soldat i els seus companys hi apareixen amb “una figura tan poc militar que ens fa riure” (Calders 1983, 117) o provoquen el comentari irònic del comandant quan es presenten per anar al front amb maletes. El desajustament entre l'individu i la funció bèl·lica es manifesta fins i tot en el físic: “Es veu que la meua complexió no ha estat planejada per a servir les necessitats de la guerra moderna” (Calders 1983, 76), comenta irònicament l'autor quan té dificultats per a ajustar-se la careta antigàs. També en el conte “Les mines de Terol” mostra la inconsistència o gratuïtat que pot amagar-se darrere d'una façana de peripècia intrèpida i resol l'aventura en un sentit obertament desmitificador.

Les pròpies conviccions i l'exaltació dels ideals pels quals hom lluita tenen presència a *Unitats de xoc*, des d'un arrencament polític que respon a les exigències del compromís del combatent sense descendir mai al nivell de la propaganda elemental. Així ho destacava Josep Lleonart quan afirmava que l'autor no s'havia deixat imposar pel tema i que “els pocs moments que podríem anomenar doctrinaris, de proselitisme, són circumstancials” (Lleonart, 6). L'adhesió furibundament militant a una causa és incompatible amb el riure, amb l'humor, que representa “un bonheur, une allégresse à dire sans paraître affecté les horreurs du monde” (Émelina, 41). Els aspectes seriosos o dramàtics de la guerra són presents al dietari de campanya escrit per Calders; Tasis hi destacava, en un dels articles que hi va dedicar, que la “corda patètica”, fins al moment estranya en la literatura de l'autor, “ara vibra en les seves mans amb una continguda i punyent intensitat”, per a concloure que “Tot el dolor de la guerra amb la part de patètic i de sublim que pot esdevenir aquest dolor anònim, se us fa tangible” (Tasis 1938b, 631). Ara bé, tant el component doctrinari com el dramàtic s'elaboren literàriament i passen pel sedàs de l'humor, no per restar-los importància, sinó per mantenir-los dins les proporcions d'una humanitat que no es vol perdre de vista, ofegada per la pompositat dels grans ideals o de les grans gestes. En aquest sentit, Calders connecta amb el vaticini de Joan Oliver sobre les característiques que tindrà la literatura que, en un futur, farà la crònica dels esdeveniments viscuts durant la guerra. Oliver, després d'asseverar que no serà “un càntic ditiràmbic a la força destructora d'un poble”, ni “un elogi demagògic de les primeres provatures d'un més equitatiu repartiment de la riquesa”, ni “una pintura incondicionalment favorable d'aquells mesos de justícia sanguinària”, afirma que, en els relats que en sorgiran, resultarà “transformat tot en matèria artística, en valors humans, sense baixes concessions a la política de partit, extraient d'aquest tros d'història bategant, part de la immensa riquesa ètica i estètica que conté” (Oliver, 1).

Així, Calders, per exemple, igual denuncia el perill de l'autorisme quan, en un episodi de control de policia al carrer que protagonitzen, es presenta fent “el paper de militar petit i enrabiàt” (Calders 1983, 59), que defuig la visió dramàtica de les penalitats físiques, com el fred, la fam o la brutícia, les quals arriben a ser presentades per un sorprenent cantó positiu, desmarcant-se dels tòpics característics del gènere, com s'esdevé amb la reflexió i la valoració sobre els polls:

Referent als polls i a la guerra, jo tenia una opinió personal que m'estimava molt. Estava convençut que eren dues coses que podien deslligar-se perfectament, posant-hi una mica de cura, i m'indignava cada vegada que algú

⁵ En el postfàci a la reedició d'*Unitats de xoc*, insistirà: “Quant a mi, l'oficial de reclutament va veure de seguida que no tenia planta d'antitanquista, ni de dinamiter, ni d'assaltant de trinxeres enemigues. Sempre he estat molt senzill d'aspecte (Calders 1983, 115-116).

escrivía coses de la guerra i parlava dels polls. Ho atribuïa a una falta d'imaginació. Però ara reconec que tenien raó els altres, i que els polls donen caràcter al soldat i li fan companyia.

L'experiència ens ha permès, àdhuc, arribar a una conclusió sobre aquest afer: els polls no molesten tant com les puces i són molt més confiats i van de més bona fe (Calders 1983; 154).

No ens hem d'enganyar, però: l'humor, "il ne nie pas le malheur, il l'accepte faute de choix et décide d'en rire" (Sareil, 24).

L'únic escrit autobiogràfic d'aquests anys en el qual Calders es deixa endur per la intensa emoció i sucumbeix literàriament a la tragèdia, sense filtres pal·liatius, serà la crònica del pas de la frontera cap a l'exili que, amb el títol "Pàgines de l'exili. Prats de Molló", va publicar a la *Revista dels Catalans d'Amèrica de Mèxic* en 1939.

6. La guerra com un gran joc

A "Tot queda a casa", un conte inclòs a *Un estrany al jardí* que narra la història d'una guerra inventada, Calders fa dir al narrador que el fatalisme és "l'ingredient indispensable de totes les guerres" (Calders 1985, 113). Aquesta convicció que la guerra representa una pèrdua de control sobre la pròpia vida ja apareixia, enunciada com a experiència personal, a l'inici d'*Unitats de xoc*:

D'ara endavant, en la feina de bastir il·lusions haurem de comptar amb altres voluntats i ens caldrà prescindir una mica de la nostra; ens fa l'efecte que obrim un parèntesi, que la marxa de la nostra vida queda en suspens i aquest cop de ganivet a les nostres esperances ens anul·la els sentits i ens fa mesells (Calders 1983, 15-16).

La presència de la fatalitat serà una constant en l'univers literari de l'autor al llarg de tota la seua producció, encara que tan explícita que s'hi converteix en "un factor d'irrealisme dins l'entorn quotidià" (Melcion, 74). La idea d'un atzar incontrolable porta implícita una concepció de l'existència humana com un joc i, d'aquesta cosmovisió, surt la representació de la guerra com el Gran Joc, denominació triada per a titular un dels contes de guerra –"La noblesa del Gran Joc"– i que també apareix en "Les mines de Terol" i Gaeli i l'home déu (Gregori 2002, 40-41). Mirar la guerra com un Gran Joc que trastoca les normes que hom creia sòlides i anul·la el lliure albir per causa de força major forma part de la reflexió compromesa que ens ha deixat Calders. L'opció d'integrar l'humor en la crònica bèl·lica respon a una decisió estètica però també a aquella voluntat "de mantenir la plenitud humana en el seu nivell més alt i pur" que indicava Carles Riba (Riba, 12). *Unitats de xoc* és certament el testimoni autobiogràfic d'una experiència viscuda per l'autor; ara bé, els mecanismes d'elaboració de la crònica responen, en l'essencial, a la manera caldersiana habitual d'entendre la captació literària de la realitat i tendeixen a estilitzar, més que no pas a retratar objectivament l'experiència. Per sobre de la descripció o narració dels fets, en el dietari de campanya de Calders domina la reflexió personal. L'interès del document se situa, doncs, en l'àmbit intel·lectual i subjectiu i deixa en un segon terme la funció d'enregistrar una guerra que l'escriptor fa la impressió de contemplar des de fora o des de lluny en moltes ocasions. En aquesta reflexió, en els valors humans que conté, hi ha la clau de la transcendència i de la universalitat de la crònica.

Obres citades

- Amic. "xxxxxxxxx." *Amic* 3: x.
- Artís, Avel·lí. "La petita història de la guerra." *Meridià* 42 (1938): 2.
- Benguereel, Xavier. "Unitats de xoc." *Meridià* 31 (1938): 1.
- Calders, Pere. "Defensa de l'escriptor." *Quaderns de l'exili* 4 (1943): 1.
- . "Una indústria que no prospera a Catalunya." *Fascicles literaris* 1 (1958): 1-3.
- . "La tristesa com a estil." *Serra d'Or* V/8-9 (1963): 36.
- . "L'exploració d'illes conegudes V. El coratge d'afirmar-se." *Serra d'Or* VIII/11 (1966): 46.
- . *Unitats de xoc*. Barcelona: Edicions 62, 1983 [1938]
- . *Un estrany al jardí*. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1985.
- . "Gaeli i l'home déu." En *Obres Completes* 4. Barcelona: Edicions 62, 1988 [1986]. 119-281.
- Camarada Redacció, La. "Unitats de xoc." *L'Esquella de la Torratxa* 3081 (1938): 588-589.
- Campillo, Maria. "Pròleg." En Maria Campillo ed. *Contes de guerra i revolució* (I) (1936-1939). Barcelona: Laia, 1982. 9-47.
- . *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- . "La guerra civil en la narrativa catalana." *Catalan Historical Review* 4 (2011): 257-268.
- Cardona, Osvald. "Un autor que canvia. Un sentiment que s'aferma." *Meridià* 46 (1938): 6-7.
- Casasús, Josep M^a. "L'influx de la Guerra Civil del 1936 en la desclosa del reportatge novel·lat a Catalunya." *Treballs de Comunicació* 2 (1992): 35-39.
- Coca, Jordi. "Pere Calders, una invasió subtil." *Serra d'Or* XXII/240 (1980): 35-40.
- Émelina, Jean. *Le comique. Essai d'interprétation générale*. Lieja: Sedes, 1996.
- Esclasans, Agustí. "Guerra i poesia." *Meridià* 14 (1938): 7.
- Esteve, Anna. "Unitats de xoc, de Pere Calders. Els models de la crònica o el diari de campanya." En Carme Gregori, Gonçal López-Pampló & Jordi Malé eds. *Reescriptures literàries. La hipertextualitat en les literatures occidentals (1900-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020. 631-644.
- Estivill, Àngel *et al.* "Als intel·lectuals de Catalunya." *Meridià* 5 (1938): 1-2.
- Figueres, Josep M^a. *Periodisme en la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Francés, Josep M^a. "Unitats de xoc." *La Humanitat* 7 (1938): 4 i 2.
- F.[uster] V.[alldesperes], A.[ntoni]. "El prestigi." *Meridià* 2 (1938): 3.
- Gregori Soldevila, Carme. "L'humor de Pere Calders en la guerra." *L'Avenç* 265 (2002): 37-42.
- . *Pere Calders: tòpics i subversions de la tradició fantàstica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Lleonart, Josep. "El llibre de Pere Calders 'Unitats de xoc'." *Meridià* 34 (1938): 6.
- Melcion, Joan. "Cròniques de la veritat oculta" de Pere Calders. Barcelona: Empúries, 1986.
- Meridià. "Meridià." *Meridià* 1 (1938): 1.
- Oliver, Joan. "Literatura de guerra." *Meridià* 9 (1938): 1.
- Pons, Agustí. *Pere Calders, veritat oculta*. Barcelona: Edicions 62, 1998.
- Riba, Carles. "Prefaci." En Pere Calders. *Unitats de xoc*. Barcelona: Edicions 62, 1983 [1a ed. 1938]. 9-12.
- Sareil, Jean. *L'écriture comique*. París: PUF, 1984.

- Tasis, Rafael. "Literatura de guerra." *Meridià* 28 (1938a): 6.
- . "Un bon llibre de guerra". *Revista de Catalunya* 89 (1938b): 630-631.
- Torres, E. *Els escriptors catalans parlen*. Barcelona: Nova Terra, 1973.
- Triadú, J. "La novel·la inèdita d'un gran escriptor: Gaeli i l'home déu". *Avui*, 30.04.1986: 21.